

UDK 821.111.09-3

Izvorni naučni rad

Aida DŽIHO-ŠATOR (Mostar)

Univerzitet „Džemal Bijedić“ – Mostar

aida.dziho@unmo.ba

FRAGMENTACIJA KAO METAFIKTIVNA TEHNIKA U ROMANU *ZLATNA BILJEŽNICA*

Roman *Zlatna bilježnica*, autorice Doris Lessing je kompleksan postmoderni roman u kojem Lessingova eksperimentiše sa formom romana putem tehnika metafikтивности, intertekstualnosti i hibridnosti. U ovom radu izdvajamo tehniku metafikтивности, za koju smatramo da je najdominantnija postmoderna tehnika u datom romanu, a fokus stavljamo isključivo na fragmentarnost u službi metafikcije. Dakle, namjera rada je pokazati da pored metafikтивnih tehnika kao što su razbijanje okvira, sumnja u jezik, pozicija autora i naratora u djelu, problematiziranje samog čina pisanja, fragmentacija, također, može poslužiti autoru u njegovom prikazivanju fikcionalne prirode djela. Pokazat ćemo da Lessingova putem fragmentirane forme svog romana ukazuje na njegovu fikcionalnu i umjetnu prirodu svrstavajući ga time u jedan od najzanimljivijih i najranijih britanskih metafikтивnih romana.

Ključne riječi: *Zlatna bilježnica*, *metafikcija*, *fragmentacija*, *Gennete*, *dijegetski nivoi*, *realizam*, *struktura*, *postmodernizam*

Razbijanje linearnog toka romana i njegove hronologije odlika je većine postmodernih romana, pa tako i *Zlatne bilježnice*, a kako je svako prekidanje koje razbija realnost fiktivne jezgre romana, odnosno podsjeća na njegovu fiktivnost, metafikcija, u ovom radu, fragmentarnost će biti sagledana upravo iz tog ugla, dakle kao metafikтивna tehnika. Fragmentarnost je očigledna već iz samog sadržaja fragmenata sa zasebnim naslovima: *Slobodne žene*, zatim četiri bilježnice: crna, crvena, žuta i plava. Odmah je jasno da Lessingova odvaja fragmente po naslovima, prostorno i po bojama. Tu su također i oblici fragmentiranja unutar bilježnica, jer se različiti dijelovi knjige odvajaju negdje po datumima, negdje zvjezdicama, a negdje generičkim podnaslovima kao što je 'kratka priča' ili 'kratki roman' koje, čak što više, nemaju neki red ili obrazac

ponavljanja, nego se dešavaju nasumično ili nedosljedno što doprinosi osjećaju raslojavanja i zbunjenosti kod čitaoca koji su jedan od postmodernističkih ciljeva ovakve specifične strukture romana.

Zlatna bilježnica se može smatrati pravim primjerom djela koje već putem svoje forme progovara o samom sebi kao o fikcionalnom artefaktu, te istovremeno širi granice romaneskne forme, ali i priznaje njezina ograničenja. Magali Cornier Michael o tome piše: „The novel, undeniably, has a form, inasmuch as all writing has form; but form in *The Golden Notebook* remains elusive, as it continually undermines itself through its overt circularity and metafictional structure.“ (Michael; 1996:96) U predgovoru *Zlatnoj bilježnici*, Lessingova ističe da je njen glavni cilj bio oblikovati knjigu koja će sama po sebi predstavljati komentar, izjavu bez riječi, odnosno onu koja će progovarati kroz način na koji je oblikovana. O važnosti strukture i njenom pomnom planiranju Lessing govori u intervjuu sa Roy Newquistom: „I got angry over reviews of *The Golden Notebook*. They thought it was personal – and it was, in parts. But it was a very a very highly structured book, carefully planned. The point of the book was the relation of its parts to each other.“ (Lessing; 1994:55) Dakle, Lessingova smisao cijele knjige vidi, upravo, u njenoj strukturi, u načinu na koji su njeni dijelovi međusobno povezani, ali, možemo dodati, i u pristupu koje se fokusira na vezu između forme, sadržaja i iskustva. U predgovoru *Zlatnoj bilježnici* koji je napisala upravo zbog pogrešnog shvatanja knjige, odnosno loših osvrta na knjigu, Lessingova naglašava svoju namjeru da specifičnom formom samog romana komentariše, odnosno kritikuje konvencionalni roman i njegovu nemogućnost da adekvatno prenese kompleksnost ljudskog iskustva.

*Another idea was that if the book were shaped in the right way it would make its own comment about the conventional novel: the debate about the novel has been going on since the novel was born, and is not, as one would imagine from reading contemporary academics, something recent. To put the short novel *Free Women* as a summary and condensation of all that mass of material, was to say something about the conventional novel, another way of describing the dissatisfaction of a writer when something is finished: How little I have managed to say of the truth, how little I have caught of all that complexity; how can this small neat thing be true when what I experienced was so rough and apparently formless and unshaped. (Lessing; 1989:13)*

Roman u romanu *Slobodne žene* tako u jednu ruku predstavlja komentar, a jednim dijelom i kritiku tradicionalnog romana, a s druge strane on je skeletan neophodan za stvaranje novog, savremenog romana, romana koji će možda uspjeti obuhvatiti sirovo ljudsko iskustvo.

Baš kao što je nekoliko decenija ranije Virginia Woolf dovela u pitanje mogućnost konvencija realizma da predstave novonastalu društvenu i kulturalnu klimu dvadesetog stoljeća te pribjegla tehnici toka svijesti kao odgovarajućem književnom izrazu, tako i Lessingova smatra da je realizam prestao biti odgovarajući način prikazivanja fragmentirane prirode moderne stvarnosti. Woolfova svojim pisanjem pokušava 'izliječiti' stanje alijenacije, fragmentacije, disolucije i sloma što proizlazi iz modernističkog žaljenja nad takvim stanjem društva, i to na način da ljudsko iskustvo i svijest predstavlja kroz neku vrstu zajedničke rijeke svijesti koja simbolizira jedinstvo. Dakle, ona pisanjem pokušava popraviti fragmentiranu stvarnost. S druge strane, Lessingova svojim pisanjem izražava postmodernistički stav koji ne teži totalitetu, jedinstvu, niti cjelosti, jer postmodernisti ne žale nad fragmentiranom prirodom modernog svijeta, nego ga oni prihvataju kao takvog. Lessingova nastoji svojim pisanjem prenijeti upravo takav doživljaj stvarnosti, jer je u fragmentiranom svijetu u kojem nastaje *Zlatna bilježnica* nemoguće napisati koherentan i tradicionalan realistički roman. Dezintegrisan oblik naracije se tada nameće kao sasvim prirodan oblik jer on odgovara fragmentiranom iskustvu protagonistkinje i fragmentiranom svijetu u kojem ona živi. Annino prihvatanje fragmentacije svog ličnog identiteta i društva općenito se čini kao najbolji način prevazilaženja njene krize. U knjizi *Doris Lessing: Contemporary Writers*, Lorna Sage o tome piše:

Gradually, we realise, this filing system undermines its own purpose – each notebook spells out the same message, that putting yourself in order is the problem, not the solution. Joining the party or finding a genial Jungian analyst, or making up stories to live inside are all strategies for denying the underlying incoherence of things. Or rather, their common ground in violence and diversity. You represent the world best by letting yourself fall apart, crack up, break down. (Sage; 1983: 564–565)

Sage također ističe da je *Zlatna bilježnica* roman koji postaje cjelina prihvatanjem dezintegracije. Tek kada Anna prihvati haotičnost života i stvarnosti u kojoj živi i prestane organizirati svoje iskustvo kroz različite bilježnice i pretoči ga u jednu bilježnicu, njen kreativni nagon nadolazi i za razliku od romana *Sjenka trećeg* pisanog u žutoj bilježnici, roman *Zlatnu bilježnicu* završava. Bitan dojam koji nastaje je taj da je Anna ustvari samo sakupila rastrkane dijelove svog iskustva stavljenog na papir, uredila ga i uokvirila ga konvencijom utjelovljenom kroz *Slobodne žene* i objavila, te time ga možda učinila bližim istini. Tu dolazimo do još jedne postmodernističke dileme, a to je pitanje predstavljanja istine.

Lessingova nastoji istražiti koliko je roman, odnosno fikcija uopšte sposobna da iskaže istinu. Postmoderna misao, nasuprot modernističkoj, kritikuje

i dekonstruira velike narative, te smatra da bilo kakav pokušaj da se stvori red ili jedinstvo, rezultira još većom fragmentacijom i disolucijom što Lessingova pokazuje kroz Annin pokušaj unošenja reda putem bilježnica u kojima odvaja različita svoja iskustva u nastojanju da nadvlada kaos u čemu, naravno, ne uspijeva. To je, također, u skladu sa postmodernističkim principima. Hutcheonova smatra da postmodernizam priznaje ljudsku potrebu za uspostavom reda, ali u isto vrijeme on naglašava i da je red koji čovjek stvori samo, u stvari, ljudski konstrukt, a ne prirodna zasebna jedinica.

Struktura romana već na prvi pogled stoji u suprotnosti konvencijama realističkog romana. Okvir romana čini novela koja prati život glavnog lika, Anne Wulf i njene odnose sa sebi bliskim ljudima, prije svega sa prijateljicom Molly. Novela je podijeljena u pet dijelova, nazvanih *Slobodne žene* (*Free Women*). Ono što razbija hronologiju romana *Slobodne žene* su bilježnice koje piše Anna Wulf. Bilježnice se javljaju u različitim bojama i u sva četiri ponavljanja idu istim redoslijedom: crna, crvena, žuta i plava. Dakle, ovdje se javlja dvojaka fragmentacija ili formalno odvajanje jedne cjeline u segmente, i to po pitanju različitog imenovanja bilježnica i zbog činjenice da su imenovane po bojama što, također, predstavlja određenu klasifikaciju ili specifično fragmentiranje. Crna bilježnica obuhvata Annina iskustva života u Africi, te razmišljanja o različitim aspektima romana, nazvanog *Granice rata* (*Frontiers of War*) u kojeg je pretočila ta iskustva. Tu Anna razmatra pitanja kao što su stvarne osnove iz kojih roman nastaje, dakle pretakanje faksije u fikciju, zatim finansijska pitanja izdavanja romana i kritičke komentare. Crvena bilježnica dokumentuje Annina iskustva sa britanskom komunističkom partijom i različite Annine političke aktivnosti unutar te stranke. Žuta bilježnica je roman u nastanku, odnosno jedino mjesto na kojem Anna pokušava napisati klasičan roman nazvan *Sjenka trećeg* (*The Shadow of the Third*). Po svemu sudeći, on se ne razlikuje mnogo od Anninog prethodnog romana ni formom ni materijalom iz kojeg crpi inspiraciju, jer je stvarni predložak fikciji i dalje Annin vlastiti život. Indikativno je, kada govorimo o nužnosti promjene forme, to da taj roman nikada ne biva završen. Plava bilježnica 'nastoji' biti dnevnik u kojem Anna pokušava objektivno i strogo činjenično zapisivati svoj život, mjesto gdje istražuje pojmove vezane za umjetnost i pisanje, te vezu tih koncepta sa idejama istine i stvarnosti. Bilježnice predstavljaju različite aspekte Anninog života, a ona ih odvaja ne bi li na taj način prevazišla autorsku blokadu. Sve četiri bilježnice, u manjoj mjeri crvena, na različite načine istražuju roman i pisanje romana, njegove konvencije i njegovu vezu sa stvarnošću, dakle izrazito su metafiktivne.

Prema Gennetovim dijegetskim nivoima, a u odnosu na stvarni svijet u romanu *Zlatna bilježnica* imamo sljedeće nivoe:

- Stvarni svijet, svijet (implicirane) autorice Doris Lessing, autorice romana *Zlatna bilježnica*
- ekstra dijegetski nivo, odnosno svijet 'stvarne' ili 'vanjske' Anne Wulf, autorice romana *Zlatna bilježnica*
- dijegetski nivo, svijet fikcionalne autorice Anne Wulf, glavnog lika unutrašnjeg romana *Slobodne žene* i romana *Zlatne bilježnice* u cjelosti
- hipo-dijegetski nivo, svijet fikcionalne autorice Elle koji se nalazi unutar Anninog fikcionalnog okvira,
- hipo-dijegetski nivo kojeg predstavlja Ellin roman.

Prema ovoj podjeli, najvažniji izvor kompleksnosti romana jeste odnos između drugog i trećeg nivoa, jer tokom čitanja romana otkrivamo da je Anna Wulf, lik romana *Slobodne žene* čiji je život pričan u trećem licu, ustvari i autor tog istog romana kao i romana *Zlatna bilježnica* u cjelosti. Međutim, ta Anna niti je Anna iz bilježnica, niti Anna iz *Slobodnih žena*, jer oba ta lika pripadaju fikcionalnom svijetu – istom ontološkom nivou, ali različitim nivoima naracije. Treća Anna koja se neminovno otkriva nakon što postaje jasno da Anna iz bilježnica piše i *Slobodne žene* i bilježnice, a ne obratno, je, ustvari, autorica Anna, nevidljiva svijest koja postoji u zasebnom prstenu, na vlastitom ontološkom nivou koji se nalazi između dijegetskog i ekstra dijegetskog nivoa, odnosno između fikcionalne Anne i stvarne autorice Doris Lessing. Molly Hite o tome piše u svojoj knjizi *Druga strana priče (The Other Side of the Story)*:

This „Anna“ is neither the character in „Free Women“ who is the author of the notebooks nor the character in the notebooks who is the author of „Free Women.“ Like „the Third“ of the Yellow notebook, this third „Anna“ is a sort of Jungian shadow, representing the real precisely inasmuch as she is not present within the fictional frame reference, for she is not a character at all. (Hite; 2005:98)

Molly Hite, također, ne smatra da postoji dovoljno razloga da taj glas ili 'osobu' uopšte nazivamo Annom:

But if the authorial „Anna“ is not in the story, she is completely unknowable. There is no basis for calling her „Anna“ or for supposing that the experiences she recounts are in any sense her own. At this point in the naturalization „Anna“ becomes indistinguishable from Lessing, and the fictional „real“ becomes indistinguishable from reality. (Ibid.)

Efekat koji roman struktuiran na ovaj način ima jeste veoma jasno razbijanje fiktivnog okruženja romana ili u ovom slučaju fiktivnih okruženja romana, jer ni u jednom momentu čitaocu nije ostavljeno dovoljno vremena da se uživi u fikcionalni svijet prihvatajući ga kao stvarni, nego je njemu, upravo suprotno, stalno pružen osjećaj prisutnosti obje domene, fiktivne i faktivne, fikcijskog „stvarnog“ i stvarnog „stvarnog“.

Okvirnom pričom *Slobodne žene*, Lessing sebi daje prostora da unutar već uspostavljene forme govori o njenim granicama. *Slobodne žene* je dio *Zlatne bilježnice* koji je, u stvari, konvencionalni roman koji koristi glavnog lika Annu Wulf kao medij razmišljanja o slabostima jezika i realističkog romana. Međutim, sam taj roman ako bi bio izdvojen iz konteksta, ne bi mogao imati navedenu funkciju. On je dobiva samo kao dio uspostavljene nekonvencionalne strukture *Zlatne bilježnice*. Pogotovo imajući u vidu Anninu duplu poziciju – autorice iz *Slobodnih žena* koja piše bilježnice i autorice iz bilježnica koja piše *Slobodne žene*. Dakle, Lessing koristi realističku formu samo jednim dijelom, dok preostali dio romana dijeli na četiri fragmenta:

I also split up the rest into four parts to express a split person. I felt that the artist's sensibility is to be equated with the sensibility of the educated person, then it is logical to use different styles to express different kinds of people (...) If I had used a conventional style... I would not have been able to do this kind of playing with time, memory and the balancing of people. (prema: Brewster, 1965:144–145)

Jasno je da bilježnice, same po sebi, izdvojene iz konteksta, ne bi mogle činiti roman, a s druge strane, jasno je i da roman *Slobodne žene*, izdvojen iz konteksta ne bi bio ni po čemu poseban bez prisustva bilježnica. Govoreći o retorici narativa H. Porter Abbott ističe važnost svih pojedinih elemenata za tumačenje teksta kao cjeline:

Kada govorimo o retorici narativa, govorimo o njegovoj snazi. Reč je o svim elementima teksta koji proizvode snažna ili nežna osećanja i misli koje doživljavamo tokom čitanja. Neki od tih elemenata u njemu utiču na naše tumačenje narativa, odnosno na proces pronalaženja značenja. Neosporno, sve u tekstu doprinosi utisku koji on na nas ostavlja i našoj interpretaciji teksta, tako da svaki element ima neku retoričku funkciju. Ako bismo promenili samo jedan deo teksta, efekat celine ne bi više bio isti. (Abbott, 2009:77)

Zlatna bilježnica je upravo primjer teksta u kojem sinhronija dijelova govori o snazi teksta kao cjeline gdje važnost pojedinih elemenata proizlazi iz njihove povezanosti i uzročno-posljedično je povezana. Bilježnice prekidaju hronološki slijed romana *Slobodne žene*, daju dublji uvid u dijelove Annine ličnosti, ali i stvaraju širi prostor za razmatranje problematike pisanja romana. Tek nakon čitanja bilježnica postaje jasno da Anna, lik iz romana *Slobodne žene*, nije dio 'stvarnog' svijeta, odnosno ne pripada prvom nivou višeslojnog svijeta *Zlatne bilježnice*, nego da je ona također fiktivan lik koji pripada romanu 'stvarne' ili 'vanjske' Anne Wulf. Anna Wulf se, dakle, javlja na dva ontološka nivoa – imamo prvu Annu čiji je svijet satkan u trećem licu sa njom u centru zbivanja putem vanjskog, nepoznatog naratora i sve to unutar roma-

na *Slobodne žene* gdje je Anna fokalizator, ali ne i narator; te, imamo drugu Annu čije se postojanje otkriva čitanjem bilježnica, za koju se ispostavlja da je spomenuti 'nepoznati' narator, a i autor romana *Slobodne žene*. Dakle, Anna Wulf s kraja romana, iako proniče iz ontološkog nivoa Anne Wulf s početka romana zauzima viši ontološki nivo od nje. Tu, dakle, dolazi do probijanja dijegetskih nivoa što je metafiktivni postupak koji kao krajnji efekat ima rušenje realističnog dojma fiktivnog svijeta. Tek u kontekstualnoj cjelini otkrivamo kompleksnost romana *Zlatna bilježnica* i njegovu metafiktivnu prirodu. Autorica naglašava ovim putem da tradicionalna forma romana ograničava pisca i stvara blokadu u pisanju i tek raščlanjivanjem romana, odnosno njegovim fragmentiranjem moguće je iscjeljenje ili nastavak pisanja.

Fragmentiranje koje nastaje u romanu *Zlatna bilježnica* kroz bilježnice stavlja naratora na veoma kompleksnu vremensku putanju, jer se iznova vraća različitim segmentima te tako i vremenima naracije što u konačnici doprinosi narušavanju temporalnog slijeda, još jednoj odlici postmodernizma, ali i metafiktivnoj tehnici. Bez obzira što se svi dijelovi knjige odnose na Annu, kako *Slobodne žene*, tako i sve bilježnice i roman u romanu *Sjenka trećeg*, oni ne teku hronološki, nego imaju sasvim disruptivnu i nehnološku putanju koja dodatno zbunjuje čitaoca, jer se mora snalaziti između različitih nepovezanih dijelova i naglih tematskih i vremenskih skokova, od jednog lika do drugog, pa time i od jednog psihološkog stanja do drugog, ali i od jednog stila do drugog, što u svojoj konačnici čitaoca podsjeća na tekstualnost datog djela i na njegovu fiktivnu prirodu.

Literatura

Primarna:

- Lessing, Doris, *The Golden Notebook*, Paladin Books, 1989.

–

Sekundarna:

- Abbott, H. Porter, *Uvod u teoriju proze*, Službeni glasnik, 2009.
- Lessing, Doris, *A Small Personal Voice*, Flamingo, 1994.
- Hite, Molly, *The Other Side of the Story*, Penguin, 2005.
- Michael, Magali Cornier, *Feminism and the Postmodern Impulse: Post-world War II Fiction*, State University of New York Press, 1996.
- Sage, Lorna, *Doris Lessing: Contemporary Writers*, Routledge, 1983.

Aida DŽIHO-ŠATOR

**FRAGMENTATION AS A METAFICTIONAL
TECHNIQUE IN *THE GOLDEN NOTEBOOK***

The author of this paper reflects on the novel *The Golden Notebook* by Doris Lessing, describing it as a complex postmodern novel in which Lessing experiments with the form of the novel through techniques of metafiction, intertextuality and hybridity. In this paper, the author focuses especially on the metafiction technique, viewed as the most dominant post-modern technique in the novel, highlighting exclusively fragmentation in the service of metafiction. Thus, the intention is to show that in addition to metafictional techniques, fragmentation can also serve the author in his presentation of fictional nature of the work. The paper shows that Lessing uses fragmented forms of her novel to point to his fictional and artificial nature, classifying it into one of the earliest and most important British metafictional novels.

Key words: *The Golden Notebook*, metafiction, fragmentation, Genette, narrative levels, realism, structure, postmodernism